

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ФОЛЬКЛОРНОГО ТЕКСТУ

УДК 82.09:[398.81:7.049.2:355]:091Й.Застирець

Мілітарна лірика в рукописній збірці Йосипа Застирця: психологізм зображення

Галина ВАСИЛЬКЕВИЧ

Філолог-фольклорист,
кандидат філологічних наук
79000, м. Львів, вул. Університетська, 1
e-mail: halynavasylykevych@gmail.com

У статті вперше до наукового обігу уснословеснознавства залучено рідкісні, дивом уцілілі пісні часів Першої світової війни. Мілітарну лірику охарактеризовано жанрово, умотивовано історичну появу образів-новотворів, проаналізовано естетичну конфігурацію поетичних образів і їх символіку. Етноестетику пісень досліджено за народнопісенною самобутністю психологічного малюнка. Визначено історичну генеалогію однієї воєнної пісні, яка віддзеркалила переможну Галицьку битву – найбільшу в Першій світовій війні. Виявлено здатність виконавця на хвилі емоційного переживання трансформувати нещодавно історичну подію в найнесподіваніші жанрові форми – колядки, ліричні пісні – у формі образів-деталей, образів-вкраплень, що відтак здатні стиратися, зникати. З'ясовано, що поетичний психологізм – потужний художньо-образотворчий засіб, за допомогою якого у пісні монументалізують образ воїна і навіть вибудовують морально-етичний стереотип героя, що є безпосереднім виявом ментальності народу.

Ключові слова: монументальність образу, психологізм символів, часообраз битви.

Йосип Застирець, який цікавився “пісенним скарбом народу” й активно пропагував його збереження, залишив чималий рукописний “Збірник українських пісень і інших творів усної словесности”, куди ввійшло близько 2 тисяч пісень [1, с. 75–78]. За задумом дослідника, народні пісні, зібрані з цілої Галичини за чверть ХХ ст., після видання Я. Головацького повинні були стати “новою збіркою на грані великих часів”. Однак із невідомих причин збірник, хоч і побував на розгляді етнографічної комісії НТШ, так і не вийшов у світ. Відтоді минуло майже століття. Суголосність історичних воєнних подій змусила оглянутися вкотре на їх відображення в усній словесності.

Далекоглядно мислячи, М. Драгоманов наголошував на нагальній потребі наукових праць про життя й думки українців. І важливим джерелом правдивої народної історії та ментальності українців учений уважав саме пісенну творчість. У її вивченні вбачав майбутню політичну перспективу українців як нації. Адже осмислення цього “громадського” сегменту культури закладає “міцний науковий ґрунт усіх змагань до поліпшення теперішнього стану українського народу” [4, с. 265].

Трагічну долю України з її складними історичними перипетіями оспівано не в одній пісні. Дотепер захоплює своєю емоційністю й образністю пісня про чайку-небогу, що “вивела чаєняток при битій дорозі”. Глибокий символізм, так вдало завуальований алегоричністю мовлення, вказує на неабиякий мистецький талант її творця. А простота образів, мелодійність, емоційно неприхована щирість почуттів засвідчує її життя в народнопісенному середовищі.

І справді, на сьогодні відомо близько 20 варіантів цієї пісні. Уперше її було надруковано 1834 р. у збірнику "Украинские народные песни" М. Максимовича. Історію її народження овіяно пеленою таємничості. Адже щодо її авторства є різні гіпотези. Так, М. Цертелєв, М. Максимович, а також і Й. Застирець уважали, що її написав Б. Хмельницький; Д. Бантиш-Каменський приписував її перу П. Калнишевського; Г. Полетика, Є. Пеленський – гетьманові І. Мазепі. Автор анонімної "Історії русів" стверджував, що "пісень, скомпонованих Гетьманом з алегоричними висловами" було багато, це помітно "особливо з пісні, так званої "Чайка", що означає страдницьку і гноблену Малоросію" [6, с. 256]. Звісно, це лише здогади, адже переконливих аргументів, на жаль, немає. Не виникає, проте, сумнівів, що пісня визріла як плід індивідуально-авторського мислення. Набувши популярності, у процесі народного побутування вона звільнилася від книжних елементів і перейшла у сферу життя народної пісні.

Тож "Чайку" (дехто називає її баладою) вважають яскравим взірцем української барокової поезії XVII-XVIII ст. Чайка і чаєнята – вдало відібрані з усної словесності образи, що алегорично означають трагізм України і її дітей. Чайчине гніздо "при битій дорозі", у деяких варіантах "при тернистій дорозі", у поєднанні народнопоетичної пластики образів (чайченята, маленькі діточки, гніздечко) і емоційно-сугестивного згустку метафорики дивовижно глибоко і водночас у дусі української етностетики виражено розгортає цілу геополітичну драму України. Адже розташування України на роздоріжжі магістральних шляхів Європи й Азії впродовж усієї історії було, так би мовити, модулятором першопричин складних історичних колізій. Останні криваві події нашої історії цьому свідчення. Невипадково й Т. Шевченко взурував на слова зі Святого Письма: *"Ти нас нашим сусідам віддав на зневагу, на наругу та посміх для наших околиць. Ти нас учинив за прислів'я поганам, і головою хитають народи на нас"*, винісши їх в епіграф і зробивши їх ідейним вузлом феноменальної містерії "Великий льох".

Деякі дослідники вважають, що "не можемо говорити про конкретні події: про напади татар, турків, про поневолення України Польщею, бо у пісні подано дух не конкретної епохи, а оспівано багатомістову історію нашого народу". Частково з цією думкою можна погодитися. Справді, у "Чайці" не зображено конкретних історичних подій. Феномен пісні – у глибинному відтворенні драми геополітичного буття України. Історичні пісні, що віддзеркалюють ті чи інші історичні події, постають як фрагменти цілісного історичного життя народу. "Чайка" ж – дивовижна світлина всіх епох: вона спалахом народнопоетичного бачення впіймала картину статички. У кадрі опинилася проблема всіх проблем – геополітика України. Ось у чому біда, правдива біда нашої "чайки-небоги".

Не пощастило нашому народу.
Дав Бог сусідів, ласих до нашесть.
Забрали все – і землю, і свободу.
Тепер забрати хочуть вже і честь,

– писала Л. Костенко [9, с. 269].

Чим же ж цікавий варіант пісні зі збірки Йосипа Застирця? У текст пісні таки ввірвався дух конкретної епохи, усупереч переконанням поважних науковців. Нестримний порив болю й розпуки внаслідок нового наступу на Україну московської орди в період страшних людських жнив Першої світової війни. Чайка-матір зазнала не одних трагічних жнив, унаслідок яких летіли голови її дітей-чаєнят. Бачила різних женців: татар, поляків, охочих до її безкраїх пшеничних ланів. Аж тут з'явився новий жнець-чужинець, що хоче заволодіти не своїм. Очевидно, події окупації були такими недавніми й ранимо свіжими, що конкретний, а не безликий образ ворога проник у, здавалось би, структурно законсервованій текст. Адже

пісня, маючи багато текстових і навіть музичних варіантів, переконає у відносній усталеності її структури. Це один із безперечних доказів її глибокого коріння в народній свідомості. А отже, пісня мала б бути стійка до образів-неологізмів. Однак нове, підсилене емоціями виконавця, таки проникло в текст. І цей фрагментарний новотвір запримітив і сам Й. Застирець: він неவிпадково підкреслив олівцем слова “з московського поля”. Новий живильний струмінь додав пісні історичного шарму. Вбачаючи в контексті пісні нещодавні події, Й. Застирець кваліфікував цю пісню як історичну, зробивши на виднокраї сторінки відповідну позначку.

Загалом пісень часів Першої світової війни маємо дуже мало. Р. Кирчів вважає, що збереглися ті, які вдалося записати майже водночас із появою цього фольклору. Відтак воєнну тему навіки поглинула “хвиля нових бурхливих подій в Україні” [7, с. 100].

Головними передумовами появи новотворів – “щоб яке діло відкрилося в пісні народній” – І. Франко вважав: 1) щоб те діло було йому (народові. – Г. В.) близьке, тикало часто його життя, вражало ненастанно його увагу; 2) щоб воно тикало не певні вибрані одиниці, але цілу масу народу чи то в цілім краю, чи тільки в певній місцевості; 3) щоб діло те було для народу ясне і зрозуміле” [10, с. 187]. Варіант згадані пісні записано 1928 р. на Дрогобиччині. Очевидно, саме окупаційні наскоки московитів на Галичину 1914–1916 рр. віддзеркалились у пісні про чайку. Доволі свіжий запис пісні – практично слідами подій – підтверджує і нечіткість, і неримованість останніх новостворених рядків. Ще Ф. Колесса зазначав, що для фольклорних новотворів характерна невиробленість, невідшліфованість стилю і навіть виразне діалектне забарвлення середовища, у якому виникла пісня [8, с. 42].

М. Драгоманов у праці “Нові українські пісні про громадські справи” стверджував, що про війни московської й австрійської імперій у ХІХ ст. “той же народ (український. – Г. В.), котрий зложив і вдержав в своїй неписьменній пам'яті сотні пісень про те, як він сам обороняв свою землю од ворогів триста років тому назад, – тепер не зложив про ті державні справи майже ні одної пісні” [4, с. 63]. Позаяк це були чужі війни – і вони аж ніяк не впливали на долю українців.

І навпаки події Першої світової війни сколихнули почуття українців і відгукнулися в їхньому поетичному слові. Бо йшлося про загрозу поневолення. Принаймні так це сприймали українці Галичини. Недаремно ж відразу зголосилося 20 тисяч добровольців, що готові були боронити землю від росіян (“москалів”). Так виник славний легіон Українських січових стрільців, до якого, однак, увійшло всього лише 2 тисячі вояків, бо австрійська влада вбачала в українській силі майбутню загрозу й для себе. Славнозвісна Галицька битва 1914 р. була однією з найбільших у Першій світовій. Вона розгорталася в руслі Люблін-Холмської та Галич-Львівської операцій. Австрійсько-українські війська несподівано оточили фланги московської армії. Після жорстоких боїв поблизу Красника (23–25 серпня) і Томашова (28–31 серпня) московські війська зазнали ганебної поразки і відступили на північ. Очевидно, саме цю доблесну битву увіковічили в пісні її ж героїчні учасники стрільці-“жовнярики”. Згадка про конкретне місто Люблін дозволяє вважати цю пісню історичною. У Застирцевому збірнику згадана пісня має таку ж жанрову номінацію.

До слова, Р. Кирчів спостеріг, що точні час і місце битв у піснях та співанках-хроніках часів Першої світової війни свідчать про “творчу оперативність” виконавця, бо навряд чи такі деталі могли б потрапити у фольклорний текст значно пізніше [7, с. 101]. Свіжа пам'ять і уява виконавця-учасника бойових дій поетично відтворює початок війни. “Дзвонять ключі вдень і ночі не перестаючи” – звуковий образ дзвону створює картину передзвону на церковних дзвіницях, переростаючи в символ тривоги й небезпеки (№ 3). Загальний трагізм підсилює образ плачу – “заплакали жовняроньки”, на війну йдучи. У пісні наявний потужний поетичний образ-оберіг: “Як вам Пан Бог допоможе, то ся повернеть”. Ці слова як батьківське благословення,

як прощальна молитва перед дорогою. Образ Бога в цій історичній пісні знаковий: він віщує перемогу. Цікаво опоетизовано й перебіг самої битви. Деталізація образів-засобів боротьби, повтори створюють ефект динаміки батальної сцени, рух військ, зокрема наступ ворога, "бо патруля повідає, що москаля видко". Уснословесна умовність часу битви вказує на її довготривалість. Гіперболізація "кровця по коліна" створює жаску криваву панораму битви. І її кульмінацією є присмак перемоги, метафорично вдало означений бенкетом жовняриків, під час якого вони п'ють ворожу кров, як вино. Пісню завершує своєрідна мораль-настанова: "Ой як будем кровцю пити./ Не будем платити./ Но за свою Україну / Будемо ся бити!" Метафорика історичної пісні поетично утврджує просту істину: хто не боронить рідної землі, той згодом може стати рабом ворога-окупанта.

На противагу відомому мотиву небажання йти у військо, спробі уникнути служби ("Як прийшла ми карта нароковатъ, / Став я свого неня дошиковатъ: / Ой неню ж мій, неню, вчини ми ту волю - / Йди за мене служить на ту войну!") маємо взірєць героїзації воїна, його бажання служити Україні. Поетична монументальність героя-воїна в цій історичній пісні засвідчує спалах патріотизму, відродження національної гідності і, як писав М. Драгоманов, збереження "своєї самостоячості і волі" перед лицем ворога [4, с. 263].

Із початком Першої світової війни Україна стала кривавою ареною найзапекліших боїв. Її населення зазнало страшних втрат від руйнувань і спустошень, зумовлених воєнними діями та брутальністю і австрійського (польського) і московського військ. Росіяни, знаючи про легіон українських стрільців, кидали зумисне на противагу їм пвки з українцями-східняками. Найстрашнішим було те, що українці змушені були вбивати один одного. Війна між двома імперіями – Австро-Угорщиною і Росією – розкроїла народ, розкидавши його синів по обидва боки барикад.

Прикметно, що найважливіші події громадського життя українців, які їх безпосередньо торкалися і боєм озивалися в їхніх серцях, виплескувалися навіть за межі усталених жанрових форм – суспільно-побутових чи історичних пісень. Так, трагізм війни проник у календарно-обрядову пісню і, витіснивши з колядки благовість Різдва, виткав власну криваву канву образів, утримуючи тільки колядковий ритм. "Осмиий рік війни на нашій землі, / Братня кров ся проливає, / Страшне пекло проставляє / В нашій вітчизні". На виднокраї сторінки Й. Застирець запише: "8-ий, бо числить (виконавець пісні. – Г. В.) польсько-українську і більшовицьку війну". Братовбивство, сирітство, голод у зруйнованій війною Україні, чий "ниви шрапнелі зорали", переростає в центральний пісенний гіперболізований образ "страшного пекла" (№ 5).

На тлі розпаду колись могутніх держав свою незалежність оголосила Галичина і Східна Україна. Упродовж 1918–1920 рр. розгорнулася виснажлива боротьба за власну державу, у якій українці заплатили більшою кількістю життів, ніж, напевно, будь-яка інша східноєвропейська нація. Галицька армія зі 100 тисяч січових стрільців, швидко створена і, попри нестачу власне українських офіцерів, добре організована, не могла, однак, кількісно встояти в битвах на кількох фронтах – насамперед із поляками й московитами-більшовиками, а згодом – і з білогвардійцями. Ще однією з причин поразки було прагнення створити самостійну державу в умовах відсутності сформованої нації, насамперед на теренах Східної України. Націєтворчим рушієм завжди є інтелігенція. А в Україні тоді вона складала лише 2–3% усього населення! Та й то тільки невелика частина її обстоювала ідею створення незалежної України – ліберальна більшість схилилася до автономії чи федерації у складі Росії. А неосвічений, політично незрілий й економічно виснажений селянин знав, чого він не хоче, але не міг упевнено сказати, за що він бореться. Такі й ставали насамперед жертвами більшовицької агітації. Однак із втратами ця війна за незалежність принесла українцям і певні здобутки. Національна свідомість, раніше притаманна незначній частині інтелігенції, поширилася на всі верстви українського суспільства.

Українці, що продемонстрували здатність валити уряди, створювати власні органи управління й армію, здобували впевненість у власних державотворчих силах і почуття національної самоідентичності. Українці ставали українцями. Не маючи поки що змоги обстоювати державні кордони незалежності, вони активно розпочали внутрішній фронт – боротьбу за право жити у власному культурному просторі.

Таку живу літописну сторінку тих складних протистоянь розгортає нам і очевидець – мешканець містечка Стрілиськ Нових Кость Кебало (№ 6). Його сприйняття дійсності далеке від об'ємного бачення масштабів загальнополітичної карти. Його життя вимірюється днями, а не історичними епохами й подіями. Майже щоднини змінюється влада. І аж ніяк не на краще. Для простого обивателя чужинець-завойовник є завжди ворогом. Не має значення, чи він поляк, чи москвит. Чужий завжди приносить хаос і руйнацію. Один забирає збіжжя, інший, за старою традицією, яка сягає ще XII ст., спалює будівлі. Цікавий погляд на ворога зблизка, очима звичайного українця, – не історика, не політика. Автор майже хронологічно точно, хоч стисло описує драматичні події 1914–1920 років. Згадує московську окупацію Східної Галичини наприкінці літа 1914. Історики стверджують, що тодішня поразка австрійців мала страшні наслідки для українців. У відчаї австро-угорське командування охоче вірило польським урядникам, що причиною їхньої поразки є “зрада українців”, які нібито допомагали росіянам. Тож відступаючи, австріяки розгорнули терор проти українців. Їх сотнями заарештовували і страчували без суду, тисячами гнали до Австрії й там кидали до концентраційних таборів. Тільки в Талергофі утримували 30 тисяч українців, які масово гинули від голоду і хвороб. Аж ніяк не весела доля спіткала галицьких українців, що залишилися вдома під московською окупацією. Росіяни безцеремонно дали зрозуміти, що їхній чобіт ступив на “ісконно русскую землю”: почалися переслідування і наступ на український рух. Московити переслідували українофілів, австрійці – москвофілів, а роздерті ідеологічними суперечками галичани часто видавали і тих, і тих ворогові – Україна була розтерзана і політично дезорієнтована.

Очевидець зазначає: “Почалося нужденне життя під московським наїздом”. А в пісні “Чайка” ці події ще трагічніше чорно зретушовано:

Ой летіла бомба з московського поля
Та й впала на середину мого гніздечка,
Ой пропало моє гніздечко,
Коли живії мої діточки? (№ 1).

Рядки не чітко римуються. Живе свідчення відносно сирого, недавно створеного фрагменту тексту. Трагічні події московської окупації торкнулися почуттів народного співця. Усе було пережито, відчуте – тому й оспівано-оплакано. Образ бомби в серці України – гніздечку її дітей – ще не встиг набути цілісної поетичної метафоричності, бо не позбавлений реалістичності буття.

А далі революція, зміна влади і спонтанна боротьба Східної Галичини і Східної України за незалежність. Адже саме впродовж весни 1918 р. відбулися найзапекліші бої між Галицькою армією та військом, яке як підкріплення прибуло з Польщі. Проти українців було кинуте армію генерала Й. Галлера. Цим сформованим у Франції з польських військовополонених і добре озброєним 60-тисячним військом командували переважно бездоганно вишколені французькі офіцери. Хоч Антанта скерувала це формування до Польщі проти більшовиків, поляки, переконуючи, що всі українці – більшовики, спрямували це військо проти січового стрілецтва. Завдяки цьому поляки отримали кількісну перемогу, розірвавши українську облогу Львова і відкинувши Галицьку армію до Збруча. Та українці не здавалися. Контрнаступ УГА, який організував 8 червня новий командувач генерал О. Греков, став несподіванкою для поляків. Мобілізувавши останні фізичні, духовні й матеріальні

ресурси, українці під Чортковом кинулися на поляків, які кількісно значно переважали. Та цей героїчний наступ спинили не так потуги польської армії, як брак боєприпасів. А поляки вдруге окупували Східну Галичину, відтіснивши західно-українську армію до Збруча. Ці буремні історичні події знайшли відображення і в усній словесності українців.

Загалом ХХ ст. з насиченістю історичних подій “загострило потребу виразу в слові актуальних реалій суспільно-політичного життя, ідей і настроїв широкого загалу, висунуло їх на перший план перед особистісними переживаннями” [7, с. 78]. Тож уснословесний репертуар було зумовлено історичними реаліями часу. Домінують історичні пісні, співанки-хроніки. Ці пісні здебільшого мають виразний епічний характер, у них є вказівка на конкретних осіб, місця історичних подій. І ці пісні творять історичний героїчний епос. Однак чимало є й пісень власне ліричних. Мотиви смутку за коханим жовняриком, що подався на війну, мотиви розлуки з рідною домівкою, батьками тощо вкладають ці пісні у відносно новий цикл жовнірських пісень. Жовнірські пісні формувалися на основі козацьких пісень, а згодом і самі стали джерелом тематики й образів стрілецьких пісень. Така ось тяглість ліричної традиції.

Одна із записаних у збірнику Й. Застирця пісня за ритмічним візерунком – маршова (№ 2), хоч її глибокий ліризм свідчить, очевидно, про виконання в жіночому середовищі. Не випадково свого часу ще М. Максимович класифікував пісні на чоловічі і жіночі, убачаючи в них самотність відображення природи самого виконавця. Цікаво, що Й. Застирець у своїй “Історії української національної літератури” також дотримується цієї класифікаційної ознаки.

Відомо, що згідно з канонами української етностетики рослинні образи є “своєрідним виразником почуттів” [2, с. 22]. Часто виконавець свідомо чи напівсвідомо використовує ці образи як певні “символічні показники”, співзвучні з його внутрішнім станом, програмуючи на відповідне психологічне сприйняття слухача. Мелодійний і глибоко символічний початок пісні “Ой зацвіла черемшина, / З неї цвіт приупав” одразу акордом означає загальну психологічну тональність пісні. Образ-символ опалого цвіту виявляє почуття ліричної героїні: смуток, розпач і біль від розлуки з коханим. Окрім того, цей символ глобалізується – він набуває загального значення цвіту нації, який може полягти в бою з ворогом. Тож психологічна замальовка на початку пісні набуває двовекторності символізму. Приспів-повтор сприяє співності і ладу маршовий такт пісні. Алітерація *ж-ш-щ* пісенно витончено відчеканює бойову ходу.

Центральним емоційним нервом пісні є діалог доньки з мамою. Злагідніло пісенні звертання, влучний повтор чуттєво заряджених фраз, алітераційний прийом зі зміщеним акцентом уже на інші звуки *с-ш-ж-дж* рельєфно вибудовує драматичну піраміду. Сугестується чуттєвий образ, верхівкою якого є образ дівочої зажури, самотності, туги за коханим.

Цікаво, що пісня хронологічно означає, охоплює час бою жовняриків. На початку пісні їхня “четверта компанія” з “міста виходить” у “щасливу дорогу”. І ось наприкінці вже жовнярики переможно “спускаються” “з гори на долину”. А коханий дівчини попереду війська “ясною булавою / на всі боки махає”.

Властиво, обидві пісні в часовому плані охоплюють межі битви. Але сам час – тривалість бою – характеризується по-різному. Бо, очевидно, фокусується сприйняттям різних героїв – її і його – учасника баталій. В історичній пісні час більш розлогий завдяки деталізації батальної сцени самого ж учасника-жовнярика. У жовнірській пісні час битви максимально спресований, позаяк акцентовано на почуттях ліричної героїні.

Один із записів рукописного збірника Й. Застирця демонструє нам нову палітру пісенного світосприйняття. Й. Застирець власним записом на полях сторінки ідентифікує цю пісню як жовнірську. Жовнірська пісня вражає образом убитого вояка, який спостерігає за своїм похороном (№ 4). Народнопісенний образ смерті є уні-

версальним і найдосконалішим виявом переживань героїв. А смерть очима мерця, як оголений нерв, найбільш гостро відточує психологічне осердя сприйняття цих почуттів і переживань. Уже сама ситуація смерті крізь призму бачення покійника набуває ознак гіперболізації. Так окреслюються загальні контури витка, що рухатиметься по спіралі наростання емоційної напруги. Символічна ситуація смерті розгортається за принципом зміни сюжетних епізодів, так би мовити, з життя після смерті. І ось ця сюжетність, що стала можливою завдяки нанизуванню, ступенюванню з метою гіперболізації, у пісні є стрижнем психологізму, основною формою розкриття психології героїв, зокрема родини загиблого воїна: *“Дзвони дзвонят, а дяки співають/ Родина вмиває”*; *“спускают мя в яму”*; *“розтворить ми кедрове трумно –/ Най ще раз погляну”*; *“Ой Боже, мій Боже, /Як засиплят серов землев очи –/ Не гляну ніколи”*; *“Ой як же мені, мені, молодому, /Лігати, мій Боже?”* Несподіваною сюжетною розв'язкою стає пісенний заповіт вояка. Він же ж переростає в емоційний пуант усієї символічної ситуації: *“Та най мене не ховают / Ні попи, ні дяки, / А най мене похваляют / Цісарські вояки”*. Ця пісенна розв'язка містить ще й інформаційну інтригу: уявну причину смерті. Адже тільки наприкінці пісенної посмертної сповіді довідуємося, що покійник був воїном, отже, й загинув на полі бою. Важливо, що символічна ситуація смерті поступово розгортає морально-етичні й матеріально-ціннісні орієнтири ліричного героя. В іронічному висловлюванні *“Бо ті попи та й ті дяки / То за гроші б'ються, / А цісарські вояченки / Горілки нап'ються”* криється прихована глибинна антитеза, своєрідна мораль пісні: для одних гроші – самоціль – і вони за них б'ються, інші голови кладуть за честь і свободу, а “срібло-злото” для них – розвага, один із засобів життєвих утіх. Тож застосування народною пісенністю саме такої структури однорядного нанизування та ступенювання образів і сюжетних епізодів у символічній ситуації смерті, що відтворюють внутрішній стан людини в мить сильних душевних зворушень, дозволило якнайповніше передати “психологію кожного представника родинного кола”, а також увесь калейдоскоп переживань самого померлого і – найголовніше так удало і невимушено створити моральний портрет головного ліричного героя [3, с. 144].

У визвольній боротьбі кожна підневільна частина України творила свій специфічний, як зазначав М. Драгоманов, політичний ліро-епос з індивідуально-конкретним сприйняттям ворога, який зазіхав на власне окреслений простір. Очевидно, на теренах Наддніпрянщини також були пісні про Першу світову війну. Однак унаслідок заборони й переслідувань українського слова й друку ці пісні до нас так і не дійшли. Але навіть той незначний пісенний матеріал Західної України поповнює й виразне загальноукраїнський народний фонд історичних, або політичних, пісень, які, за словам М. Драгоманова, репрезентують цілісну “поетичну історію суспільних явищ” в Україні [4, с. 35]. Хочеться додати – й різнобарвну палітру психологічного сприйняття тих складних реалій. Специфіку ж психологічного зображення моделює сама природа жанру. Так, час і обставини битви і в жовнірській, і в історичній пісні поетично реконструйовано цілком самотньо. Символіка ж смерті (не просто констатація її, а смерть, так би мовити, у динаміці (образ життя після смерті) – надпотужний сплеск емоцій, універсальний і найбільш виразний засіб поетизації почуттів і навіть свіжо виткана метафорична канва для створення цілісного психологічного портрета ліричного героя.

Народні пісні про громадські справи XVIII–XX ст. в умовах бездержавності, масового сполячення і змосковщення тодішньої інтелігенції – це найправдивіші сторінки історії України. *“Єдині українські літописі”*, які, на переконання М. Драгоманова, у поетичному слові назавжди засвідчили, що “український народ ще не загинув” [4, с. 262]. І посторінкове відновлення цього народнопісенного літопису – перспектива реконструкції поетичної історії українців і вияву їхнього національного характеру в певних історичних обставинах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Василькевич Г. Повернення із небуття: фольклористичні зацікавлення Йосипа Застирця / Г. Василькевич // Література. Фольклор. Проблеми поетики / зб. наук. пр. – К., 2011. – Вип. 35.
2. Дей О. Народно-пісенні жанри / О. Дей. – К., 1983. – Вип. 2.
3. Дей О. Поетика української народної пісні / О. Дей. – К., 1978.
4. Драгоманов М. Нові українські пісні про громадські справи (1764–1880) / М. Драгоманов. – Львів, 2007.
5. Застирець Й. Збірник українських пісень і інших творів усної словесности / Й. Застирець // Наукові архівні фонди рукописів і фонозаписів ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. – Ф. 34-2. – Од. зб. 8. – 334 арк.
6. Історія Русів / пер. І. Драча; вступ. ст. В. Шевчука. – К., 1991.
7. Кирчів Р. Двадцять століття в українському фольклорі / Р. Кирчів. – Львів, 2010.
8. Колесса Ф. Українська народна пісня в найновішій фазі свого розвитку / Ф. Колесса // Колесса Ф. Фольклористичні праці. – К., 1970.
9. Костенко Л. Триста поезій. Вибрані вірші / Л. Костенко. – К., 2014.
10. Франко І. Знадоба до вивчення мови і етнографії українського народу: П. Дещо про Борислав / І. Франко // Франко І. Зібрання творів : У 50 т. – К., 1980. – Т. 26.

Military Lyrics of Joseph Zastyrets's Manuscript Collection: Figurative Psychology

Halyna VASYLKEVYCH

In the article rare and miraculously preserved songs that date back to the World War I are enlisted for the first time to the scientific usage of folklore. Military lyrics is characterized from genre point of view; the appearance of neologism-images is justified; the aesthetic configuration of poetic images and symbols is analyzed. Ethno-aesthetics of the songs is investigated in view of psychological pattern of folk-song perception of the world. Historical genealogy of one of the war songs is identified: it reflects winning Galician battle, which was the largest in the World War I. The aptitude of the artist, in the wake of emotional experience, to transform recent historical event into the most unexpected genre forms is revealed. These were Christmas carols, lyrical songs of images – details, images – inclusions, which tend to fade and disappear. Poetic psychology is proved to be a powerful artistic and graphic tool that is used to monumentalize the image of warrior and even creates moral and ethical stereotype of a character, which is a direct expression of national mentality.

Key words: image monumentalism, symbolic psychology, battle continuance.

Милитарная лирика в рукописном сборнике Йосипа Застирца: психологизм изображения

Галина ВАСИЛЬКЕВИЧ

В статье впервые в научную базу фольклористики введены редкостные, чудом уцелевшие песни времен Первой мировой войны. Милитарная лирика охарактеризована в жанровом отношении, мотивирована историческая основа художественных новообразований, проанализирована эстетическая конфигурация поэтических образов и их символика. Этноэстетика песен исследована с точки зрения народнопоэтической самобытности психологического рисунка. Определена историческая генеалогия одной из военных песен: она отразила победную Галицкую битву – крупнейшую в Первой мировой войне. Обнаружена способность исполнителя на волне эмоционального переживания трансформировать недавнее историческое событие в самые неожиданные жанровые формы – колядки, лирические песни в виде образов-деталей, образов-вкраплений, которые со временем способны стираться, исчезать. Выяснено, что поэтический психологизм – мощное художественно-изобразительное средство, с помощью которого монументализируется образ воина и даже выстраивается морально-этический стереотип героя, который является непосредственным проявлением ментальности народа.

Ключевые слова: монументальность образа, психологизм символа, образ битвы.

Стаття надійшла до редколегії 1.04.2015

Прийнята до друку 6.05.2015

ДОДАТКИ

№ 1. Ой біда, біда чайці-небозі

Ой біда, біда чайці-небозі,
 Що винесла дітей при тернистій дорозі,
 Злетівши вгору, прийшлося втопитися
 В глибокім морю.
 Збіже дозріло, діла приспіли!
 Приходять жінці жати,
 Маленьких діточок позбавляти.
 Злетівши вгору, прийшлося втопитися
 В глибокім морю.
 Ой чайка в'єсі, крилами б'єсі:
 – Чого мені літати, чого мені кричати?
 Як мені не кричати, як мені не літати
 До своїх маленьких діточок –
 Як я їх матір!
 Ой, діти, діти, де вас подіти?
 Чи мені втопитися, чи мені убитися?
 Ой летіла бомба з московського поля
 Та й впала на середину мого гніздочка,
 Ой пропало моє гніздечко,
 Коли живії мої діточки?

*Записав 1928 р. Володимир Глинський,
 уч. гімназії, у с. Тустановичі, повіт Дро-
 гобич.¹*

№ 2. Ой зацвіла черемшина

Ой зацвіла черемшина,
 З неї цвіт приулав,
 Гей, гей, гей, з неї цвіт приулав.
 Марширують жовняронецьки,
 Бо їм марш припав.
 Гей, гей, гей, бо їм марш припав.
 Марширують, марширують,
 Щаслива їм дорога,
 Гей, гей, гей, щаслива їм дорога.
 Вимахають хусточками:
 – Бувай, мила, здорова.
 Гей, гей, гей бувай, мила, здорова.
 – Чому ж ти мя, моя мамцю,
 Рано не збудила,
 Як четверта компанія
 З міста виходила.
 Гей, гей, гей з міста виходила.
 – Тому я тя, моя доню,
 Рано не збудила.
 Гей, гей, гей, рано не збудила.
 Полубилась жовняронецька –
 Була бись тужила.
 Гей, гей, гей, була бись тужила.
 – Ти си мислиш, моя мамцю,
 Що я так не тужу.
 Гей, гей, гей, що я так не тужу.

А я ходжу по сьвітлоньці
 Мало сі не знуджу.
 Гей, гей, гей мало сі не знуджу.
 – Подивися, моя мамцю,
 В ту горішну квартиру.
 Гей, гей, гей, в ту горішну квартиру.
 Спускаються жовняронецьки
 З гори на долину.
 Гей, гей, гей, з гори на долину.
 А мій милий чорнобривий
 На сам перед виступає.
 Гей, гей, гей, на сам перед виступає.
 І ясною булавою
 На всі боки махає.
 Гей, гей, гей, на всі боки махає.

*Записав 23.01.1918 р. від Богдана Войто-
 вича у с. Підгородище, повіт Бібрка.*

№ 3. Дзвонять ключі

Дзвонять ключі
 День і вночі
 Не перестаючи.
 Заплакали жовняронецьки,
 Що на войну йдучі.
 – Ой не плачте, жовняронецьки,
 Що на войну йдете,
 Як вам Пан Бог допоможе,
 То ся повернете.
 – Ой пішли ми аж під Люблін,
 На квартиру стали,
 Офіцери наказують,
 Аби не заспали.
 Офіцери наказують,
 Аби не заспали.
 Но острими патронами
 Гвери ладовали.
 – Ой ладуйте, хлопці, гвери,
 Ой ладуйте швидко,
 Бо патруля повідає,
 Що москаля видко.
 Били ми ся до полудня –
 Кровця по коліна.
 Напиймося, жовнярики,
 Кровці замість вина.
 Ой як будем кровцю пити,
 Не будем платити,
 Но за свою Україну
 Будемо ся бити!

*Записав 23.01.1918 р. від Богдана Вой-
 товича у с. Підгородище, повіт Бібрка.*

¹ Паспортизацію подано згідно з записами рукописної збірки.

№ 4. Боже, святий кріпкий

Боже, святий кріпкий
 І святий безсмертний!
 Болит мене головонька –
 Либонь треба вмерти.
 Болит мене головонька,
 Та й на серці тужно.
 Шліт, братя, по мою родину,
 Най приїздит тут.
 Родина ся поз'їжджала,
 Стала надо мною,
 Смерть зібрана, від Бога надана,
 Бери мя з собою.
 Несут мене до святаї церкви,
 Вітрець повіває,
 Дзвони дзвонять, а дяки співають –
 Родина вміває.
 Несут мене із церкви
 На цвинтар спускают мя в яму.
 Розтворіть ми кедрове трумно –
 Най ще раз погляну.
 Розтворили кедрове трумно,
 Ой, Боже, мій Боже,
 Як засиплят сиров землев очи –
 Не гляну ніколи.
 Зробили ми кедрове трумно,
 Стелят мені ложе,
 Ой як же ж мені, мені, молодому,
 Лігати, мій Боже?
 Заберіть си срібло і злото,
 Разом подліться,
 А за мене, молодого,
 Богу помоліться.

№ 6. Історія Стрілиськ Нових від 1914–1922 років

Моє рідиме містечко Стрілиська Нові Бібрського повіту щодо свого положення досить гарно презентується. Вже само природне положення надає йому прегарного виду та краси. Майже зі всіх сторін обведене старими грубими деревами, а всередині красується гарними й великими садами й огородами. Мешканці його, не зазнавши жодного більшого лиха, діждалися 1914 року, який тяжко зазначився в історії всесвітньої війни. Скоро прийшла чутка про убивство Фердинанда. Франц Йосиф I виповів війну Сербії. За Сербією обсталася Росія. Сейчас видали мобілізацію – й всі здорові чоловіки до 42 років опустили містечко й пішли на схід проти москалів. Але при кінці серпня того ж року під московською перевагою зробили австрійські війська відворот і, ставляючи московській армії невеличкий опір, удалися до твердині Перемишля.

Незабаром вступили московські війська до Стрілиськ Нових. Частина людей і всі жиди евакуювали перед москалями містечко, а частина остала ся дома. Тому що середина містечка складається головно зі жидівських домів, то москалі запалили їх, а між ними дуже багато українських селян стражило дах над головою. Опісля запалили москалі одноповерхову народню українську школу, яка ще й досі не відбудована. Почало ся нужденне життя під московським наїздом. Освітний рух перестав існувати. Так тяглося через цілу зиму. Вже навесні можна було замітити зміни в московському війську. Внаслідок проломаня укріплень австрійською армією під Горлицями російська армія стала робити відворот. При сій уході забирали вони худобу з пасовиська, коний на підводу. Опісля завертали під напором української армії, знущалися дуже над жидами й забирали їх зі собою.

В місяці червні вступили до Стрілиськ Н. німецькі війська. Невисказна радість обняла все населення. Однак при переслідуваню москалів не обійшлося без жертв. Сталося в міс-

Та най мене не ховают
 Ні попи, ні дяки,
 А най мене поховают
 Цісарські вояки.
 Бо ті попи та й ті дяки
 То за гроші б'ються,
 А цісарські вояченьки
 Горілки нап'ються.

Записав 23.01.1918 р. від Богдана Войтовича у с. Підгородище, повіт Бібрка.

№ 5. Осмий рік війни на нашій землі

Осмий рік війни на нашій землі,
 Братня кров ся проливає,
 Страшне пекло проставляє
 В нашій вітчизні (2 р.)
 Там брат брата б'є,
 Муки завдає, острый байнит
 Пхає в груди, здаєсь, що кінця не буде
 В нашій вітчизні (2р.)
 Прокляті царі, коронопсарі
 Україну зруйнували,
 Батьків дітям повбивали –
 Сироти плачуть (2р.)
 Там хліба нема, страшна дорожня.
 Ниви шрапнелі зорали,
 Люди хліба не зібрали –
 З голоду гинуть (2р.)

Записав Михайло Мицишин 1923 р. у с. Чішки, повіт Львів.

течку 5 могил німецьких героїв, що полягли в погоні за москалями. За кілька тижнів перевів австрійський уряд II мобілізацію від 18–50 років. Зі зимою визначили селянам континент, лишавши їм частину збіжжя на прожиток і засів. Кождий скривав що міг, щоби забезпечитися від голоду. Почали ся труси – й, в кого винайшли сховане збіжжя, того строго карали. В тім часі почала ся війна на італійському фронті – й багато молодих мужів зі Стрілиськ Н. впали жертвою в Альпійських пропастях. Богато молодців зі Стрілиск вступили до Українських Січових Стрільців. Та ані одному з них не судилося більше оглядати цей світ, але всі впали жертвою в перших боях з москалями. З 1917 р. вибухла революція. Україна стала незалежною республікою.

В 1918 р. австрійська держава розпала ся. У руїнах витворили ся незалежні держави, а східна Галичина стала незалежною республікою. Та молодій державі від самого початку оснований прийшлося боротися з Польщею, що постановила загорнути до себе сусіда. Почалася облога города Львова. В Стрілисах зібралося богато добровольців і пішли на оборону Львова. Однак двоє з них полягло при облозі того ж города. Їх тільки спроваджено до Стрілиськ Н, де віддано їм останню найбільшу почесь, на яку вони собі заслужили. Ще й досі на кладовищі, на могилі, на дубовім хресті, висить козацька шапка, що завжди нагадує українському населенню 1919 рік волі. Около 20 мая того ж року почала українська армія робити відворот з-під Львова під напором польських військ. При кінці мая вступили до Стрілиськ Н. польські війська. Почалися сірі дні, повні журби та горя. Польські жовніри ходили по хатах, забирали все, що бачили. Визначнійших людей з містечка почали інтернувати та вивозити на Бригідки та на Домбю. За кілька тижнів почала польська армія завертати під напором української. Вже найглибше село заняли були українці та Стрілиськам Н. не судилося зобачити востаннє свого улюбленого війська. Через цілий тиждень стояла бойова лінія в найблизшій околиці, а за той час задне польське військо обходило ся як зі українським, так зі жидівським в звірський спосіб. Вкінці українська армія подала ся за Збруч, де дізнала страшної трагедії, а східна Галичина осталася під окупацією. В 1920 році розпочали большевики наступ на східну Галичину. При тім наступі потерпіло найбільше жидівське населення Стрілиськ Н. Убивши 7 жидів, обійшли ся з іншими в нечуваний спосіб. Але в короткім часі мусіли большевики утікати. Та утеча далася взнаки українському населенню Стрілиськ Н. Було це саме по жнивах. Польське військо забирало збіжжя в снопах, зложене в стодолах та в млинах. Східна Галичина осталася на довше під польською владою. Що правда континент знесено, а за те положили на містечко кілька міліонову данину.

Мимо того українське населення не упадає на дусі, але береться до освітньої праці. З початком 1922 р. відновлено читальню, де дав місцевий аматорський кружок кілька прегарних вистав. До освітньої праці беруться всі зі запалом та надіються кращої будучности.

Кебало Кость уч. V – А кл. I філ. ак. гімн. у Львові. 86–89 стр.